

Staviti ljude na prvo mjesto¹ Društvene pretpostavke povećavanja učinkovitosti u zaštiti i gospodarenju okolišem u Republici Hrvatskoj

Vladimir Lay

Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb

Sažetak

Povećavanje učinkovitosti zaštite i gospodarenja okolišem ovisi o socijalnim, kontekstualnim, odrednicama te o osobnim karakteristikama aktera u tim djelatnostima i načinima njihova djelovanja. U ovom članku ne razmatramo kontekstualne pretpostavke povećanja učinkovitosti (tip globalnih društvenih odnosa, postkomunističke transformacije tih odnosa i utjecaj na zaštitu okoliša, mijene političkog i gospodarskog sustava, promjene oblika vlasništva i sl.). Pažnja je usmjerena na razmatranje samih aktera zaštite i gospodarenja okolišem. Njih stavljamo u prvi plan, pa odatle i naslov članka »staviti ljude na prvo mjesto«.

Podaci pokazuju da kvaliteta okoliša u Hrvatskoj uglavnom stagnira ili nazaduje. Pozitivni trendovi kretanja ka kvalitetnijem okolišu, k dugoročnijem i mudrijem, »održivijem« odnosu prema bio-vrstama i biosferi, malobrojni su. Kritična točka daljnjeg razvoika zaštite okoliša i gospodarenja okolišem locirana je u značajnoj mjeri na području mijene i usavršavanja aktera i načina njihova djelovanja. U prilogu se razmatra stanje glavnih komponenti ljudskih sposobnosti aktera u zaštiti i gospodarenju okolišem (okolinom) u Republici Hrvatskoj. Sustavnih i egzaktnih empirijskih istraživanja na tu temu zasađa nema.

Spektar ljudskih karakteristika i sposobnosti obuhvaćen je terminom »ljudski resursi« (human resources) a sadrži: znanje, vrednote, svijest, interese, motivaciju, socijalnu energiju te način djelovanja. Učinkovitije gospodarenje okolišem u Republici Hrvatskoj teško će se postići bez postupnog ali stalnog razvijanja ljudskih resursa te utjecaja ovog razvoja na zaštitu i gospodarenje okolišem.

Ključne riječi: akteri zaštite i gospodarenja okolišem, gospodarenje okolišem, učinkovitost u zaštiti okoliša, zaštita okoliša

UVOD

U krugovima aktera koji djeluju na polju zaštite i gospodarenja okolišem u suvremenom svijetu postignuta je suglasnost da radi stvaranja pretpostavki za učinkovitije gospodarenje okolišem i zaživljavanja održivih oblika razvoja treba pripremati znanstvene osnove s područja prirodnih i društvenih znanosti.² Na tragu takve osnovne

1 Ovaj naslov je *de facto* citat dijela naslova knjige *Putting people first: sociological variables in rural development*, autora Michela M. Cernea, Oxford University Press and World Bank Publication, Oxford, 1991.

Smisao iskaza je jednostavan: ljudi, akteri — njihove karakteristike i kvaliteta načina djelovanja glavna su odrednica i izvoriste (resurs) uspješnosti i učinkovitosti na ovom polju djelatnosti.

2 Takve osnove obuhvaćaju npr.: bazu podataka o stanju eko-medija, prirodne baštine, okoliša i okoline u cjelini; bazu podataka o glavnim »okolinskim« akterima u pojedinim državama i regijama; scenarije, koncepte i solucije za rješavanje problema; informacijske i informatičke programe; operacionalizacije koncepata i solucija; ekspertize postojećih programa i njihovih učinaka i sl.

intencije držimo korisnim pojasniti neke temeljne društvene pretpostavke učinkovitijeg gospodarenja okolišem u Republici Hrvatskoj, s naglaskom na temeljnoj tezi da »ljude valja staviti na prvo mjesto«.

Gdje zapinje u povećavanju učinkovitosti u gospodarenju okolišem? Gdje su ograničenja, barijere i otpori promjeni, većem intenzitetu i opsegu toga djelovanja? Gdje se, vezano na to, njeđre pretpostavke za kvalitativnu promjenu k većoj učinkovitosti? Što razumijevamo pod »većom učinkovitošću« u zaštiti i gospodarenju okolišem?

Postojeći negativni trendovi u okolišu utvrđeni su i opisani: od onečišćenja površinskih i podzemnih voda te zraka, ugrožavanja flore i faune, trošenja prirodnih dobara i prirodne baštine Zemlje, do – u Hrvatskoj učestalog i vrlo rasprostranjenog – neadekvatnog zbrinjavanja komunalnog, tehnološkog i radioaktivnog otpada.³ Osim u nekoliko lokalnih slučajeva, stanje okoliša ne popravlja se nego stagnira ili se pogoršava. Ona poboljšanja do kojih je došlo prestankom rada nekih pogona koji su stalno onečišćavali okoliš, a koji su razoreni u ratu, nisu sustavne prirode.

Učinkovitije gospodarenje je takvo djelovanje na području zaštite, upravljanja i ukupnog gospodarenja okolišem kojemu kvalitetnije, bolje, brže i više (na većem prostoru, u većem broju gradova i regija, lokalnih teritorija) paralelno uspijeva:

– sanirati dosadašnja onečišćenja zraka, vode i tla (lokalne biosfere) i štete nanesene bio–vrstama i drugim prirodnim bogatstvima;

– smanjiti, usporiti, a potom i onemogućiti nastavljanje ili barem minimizirati onečišćenje i ugrožavanje zraka, vode, tla i bio–vrsta koje je u tijeku;

– odgovarajućim sustavom permanentnih i međusobno »umreženih«, sinergetički djelujućih (društvenih, tehnoloških, ekonomskih i sl.), mijena postupno uspostavljati temeljno drukčiji, održivi odnos prema prirodnim temeljima života, ukupne biosfere i njenih pojedinih elemenata.

Povećavanje učinkovitosti zaštite i gospodarenja okolišem ovisi o društvenim pretpostavkama koje sagledavamo u dvije ravni: (1) u ravni globalnih, kontekstualnih odrednica i (2) u ravni osobina aktera ovih djelatnosti i načina njihova djelovanja.

Na ovom mjestu ne razmatramo društvene pretpostavke u prvoj ravni – kontekstualne pretpostavke povećanja učinkovitosti kao što su tip globalnih društvenih odnosa, postkomunističke transformacije tih odnosa i utjecaj tih transformacija na politiku i praksu zaštite okoliša, mijena političkog i gospodarskog sustava, promjena oblika vlasništva i sl. Razmatranje društvenih pretpostavki u ovom radu odnosi se na pretpostavke u drugoj, operacionalnijoj, ravni – u ravni samih aktera zaštite i gospodarenja okolišem, gdje se ograničenja i blokade, a odatle i pretpostavke učinkovitijeg gospodarenja okolišem, kriju u dva osnovna sloja.

A) Prvi sloj odnosi se na postojeći profil aktera, na profil ljudskih resursa (*human resources*) ili, drukčije rečeno, na profil »humanware–a«. ⁴ Glavne komponente sposobnosti i vještina ljudskog činitelja su: vrednote, svijest (osviještenost), ideje i imaginacija, znanja, sposobnosti, interesi, motivi i socijalne energije.

3 Državna uprava napravila je *Izvještaj o kvaliteti okoline u Hrvatskoj* (Ministarstvo za zaštitu okoliša, stambene i komunalne poslove i graditeljstvo Republike Hrvatske, Zagreb, 1991.). Taj (inače drugi) izvještaj odnosi se na 1989. godinu. Prvi je tiskan 1987. godine, a odnosi se na prethodnu godinu.

Nevladine ekološkičke, zelene, organizacije napravile su nekoliko lokalnih uvida u okviru svojih gradova ili pak u okviru određenog problema.

4 *Humanware* je kovanica koja se koristi na tragu riječi *software* i *hardware*, a odnosi se na profil sposobnosti i vještina ljudskog činitelja.

B) U postojećem načinu rada u državnoj upravi, privrednim organizacijama, sredstvima masovnog komuniciranja, sustavu odgoja i obrazovanja odnosno širenja znanja i vrednota i sl., koji je više činovnički («proizvodnja papirnatih odluka») i sektorski, a manje poduzetnički, akciono–djelatani i praktično integralni.

BARIJERE I OGRANIČENJA UČINKOVITIJEM GOSPODARENJU OKOLIŠEM U REPUBLICI HRVATSKOJ

Stanje »ljudskih resursa«, karakteristika i sposobnosti aktera u zaštiti i gospodarenju okolišem

Kakvo je stanje glede »proekoloških« i »prookolinskih« vrednota, ideja, svijesti (osviještenosti), znanja, interesa i njihovih poimanja te motiva i socijalnih energija glavnih aktera gospodarenja okolišem i stanovništva početkom devedesetih u Republici Hrvatskoj? Određenije odgovore na ova pitanja dalo bi istraživanje ekoloških orijentacija i praksi »okolinskih« aktera koje bi bilo predmetno usmjereno na rasvjetljavanje stavova i praksi aktera, dakle **neposredovanog odnosa** prema kvaliteti zraka, vode, tla, ukupnoj kvaliteti okoliša i biosfere, prirodnim dobrima i baštini u Hrvatskoj danas. Budući da takvih istraživanja u nas još nema, nemamo podlogu za egzaktnije odgovore. Sudimo da to nije razlog da se ova tema, koju u kontekstu humane ekologije smatramo značajnom, ne razmatra. Iznosimo hipoteze i procjene koje mogu poslužiti i kao polazište za istraživanja koja će uslijediti.⁵

Neke aksiološke pretpostavke povećanja učinkovitosti u zaštiti i gospodarenju okolišem

Procesi i trendovi k širenju i povećanju proekološke svijesti (osviještenosti) i vrednota temeljna su pretpostavka učinkovitijeg gospodarenja okolišem. Ako je situacija u društvu takva da su *in vivo* premalo rasprostranjene vrednote na koje upućuju sintagme poput: »za zdravi okoliš«, »za čisti, čistiji, zrak, vodu, tlo«, »za zaštitu prirode i prirodnih dobara« i sl., zaštita okoliša teško može biti učinkovita. Na takvom »humusu« biljka učinkovitosti teško raste! Ograničenja i blokade, pa i otpori, razvoju zaštite okoliša i održivog upravljanja i gospodarenja okolinom jesu manji ako su ravnodušni ili praktično antiekolološki orijentirani akteri («na riječima» to više nije nitko!) što više i što gušće »opkoljeni« proekološkim vrednotama i osviještenošću ljudi kojima je zdrav okoliš elementarna, ali ugrožavana potreba!

Vrednote funkcioniraju kao »unutarnja prisila« na mijenu k ekološkim, održivim, glede obazrivosti spram okoliša i prirodnih dobara učinkovitijem ponašanju. Primjer aktivnosti koja tvori »unutrašnju« prisilu jest obrazovanje i odgoj za okolinu. Oni razvijaju spoznaju, ali i vrednote. Za organizaciju inicijalne motivacije pojedinaca i grupnih aktera, za poticaj na djelovanje, vrednote su često presudnije od (sa)znanja. Znanja su »hladna«, ne pokreću nužno etički i emocionalni sloj. Vrednote i svijest su »tople«, one ljude dodiruju »iznutra« i iz tog žarišta određuju ponašanja ljudi. U sebi sadrže potencijal pokretanja na opredjeljenje za određeni (novi) stav a iz toga – u kombinaciji sa znanjima koja upućuju na činjenice – pokretanja na (nova) djelovanja. Ovdje je važno naglasiti: kad se vrijednosti pounutre i usvoje, one spontano »tjeraju« pojedince na promjene u ponašanju. Pojedina nitko više ne pritišće »izvana« već ga

⁵ Istraživanje takvog tipa pripremamo za 1993. godinu na projektu »Socioekološki aspekti razvoja« (voditelj: I. Cifrić, financijer: Ministarstvo znanosti RH) u okviru dionice »Ekološke orijentacije i prakse aktera«. Ovaj prilog je također rezultat rada na spomenutoj dionici.

»iznutra nešto kopka i tjera« na (novi) izbor u ponašanju u određenom (novom) smjeru. Jedan pojedinac, više pojedinaca, mnoštvo pojedinaca s novim stavovima i novim tipom djelovanja — to je ključna strukturalna točka učinkovitijeg gospodarenja okolišem.

Naša procjena glasi: stupanj razvijenosti i rasprostranjenosti »proekoloških« i održivih (*sustainable*) vrednota i svijesti, stupanj osjetljivosti glavnih aktera i ukupnog življa danas je u Hrvatskoj u prosjeku stanovništva nizak.⁶ Stagnacija i nazadovanje kvalitete okoliša u nas — kao konačni rezultat — izravno to potvrđuju. Razlozi za relativno nizak stupanj razvijenosti i rasprostranjenosti »okolinske« svijesti i vrednota višestruki su: Hrvatska nije Šlezija ili Rurska oblast, okoliš još nije, u prosjeku, dramatično ugrožen pa zato stanje okoliša ne funkcionira kao jaki globalni *push* činitelj; sustavna praksa proizvođenja i gajenja proekoloških vrednota i (sa)znanja slabo je razvijena, a dosadašnja, rasprostranjena, (sa)znanja imaju karakter »općih mjesta« i vrlo površnih sudova; vrijednosna prožimanja naše sredine s razvijenim svijetom (koji se već visoko senzibilizirao na pitanja čistog i zdravog okoliša te očuvanja nacionalnih prirodnih dobara) u tom su aspektu tek u povojima; percepcija i energije ljudi u proteklim su desetljećima bile snažno i stalno, bez predaha, orijentirane na »osvajanje kruha i slobode« te su ostale vrijednosti (poput okoliša, prirodnih dobara i nekih drugih) u takvom kontekstu, ekonomski i politički nestimulativnom a ekološki uglavnom povoljnom, sustavno izmicale iz prvog plana i sl.

Gledajući retrospektivno, svijest i »okolinske«, »zelene«, vrednote u našem su podneblju u sporom ali postupnom porastu. Izrazitiji efekt ovog procesa po učinkovitije gospodarenje okolišem osjetit će se u budućnosti. Sada je u tijeku proces kumulacije »kritične mase vrednota«. Nastajući i postupno narastajući, ekološka svijest i vrednote, djelujući »kapilarno«, stvaraju aksiološke pretpostavke za veću učinkovitost zaštite okoliša.⁷ Za desetljeće ili dva u ovoj će sredini vjerojatno biti mnogo lakše djelovati u zaštiti okoliša, budući da će broj pojedinačnih aktera sklonih afirmativnom a ne ravnodušnom ili negativnom odnošenju spram okoliša i prirodnih dobara, poduprto razvijenijom i zrelijom aksiološkom potkom, biti znatno veći. Zna se da je vrlo teško raditi nešto inovativno u socijalnoj sredini koja ili ne zna »zašto to i čemu«, pa je ravnodušna, ili je pak nastrojena negativno, jer joj to iz ovih ili onih razloga i interesa zapravo ometa postojeći, zastarijevajući ili već zastarjeli poredak stvari.

Neke kognitivne pretpostavke učinkovitosti u zaštiti okoliša

Razvijene »okolinske« vrednote i svijest »topla« su potka i pretpostavka mijene ka učinkovitijoj zaštiti okoliša, biosfere i zdravlja ljudi. Nova i kompleksna (sa)znanja i ideje — koje moraju na odgovarajući način spoznajno i djelatno parirati novonasta-

6 Viši stupanj »okolinske«, ekološke, svijesti karakterističan je za — sociološki shvaćeno — još uvijek marginalne (»rubne«, nevladajuće, manifestno malobrojne) socijalne grupe: ekologiste tj. zelene, okupljene posljednjih godina u stotinjak nevladinih organizacija u Hrvatskoj; pripadnike mirovnih i feminističkih grupa; ljubitelje životinja i bilja; obrazovne, stručne i znanstvene djelatnike koji se uže bave prirodom, ekologijom, zaštitom okoliša, obnovljivim izvorima energije, biološkom poljoprivredom; manji (samo)obrazovani i (samo)osvijesteni dio običnih građana, dio umjetnika i sl.

7 Jedna od temeljnih pretpostavki intenzivnijeg razvoja i širenja »okolinskih« vrednota jest uspostavljanje sustavnijeg procesa odgoja i obrazovanja za okolinu (*environmental education*), kako onog institucionalnog tako i onog ekstra-muralnog, van zidova zvaničnih državnih obrazovnih ustanova.

Te su vrednote izravno na strani očuvanja i afirmacije života. U tome su smislu temeljno, ne ideološki, konzervativne! Djeca i mladi su najviše otvoreni za prihvaćanje »okolinskih« vrednota, one među njima imaju mnogo potencijalnih pristalica, budući da je riječ o onima kojih se zdrav okoliš u budućnosti najviše tiče.

jućim, nepovoljnim, ekološkim procesima — čine onu »hladniju«, s *ration* i *logosom* povezanu komponentu ljudskih sposobnosti kao društvene pretpostavke učinkovitijem gospodarenju okolišem. Ako je ukupna količina općih i primijenjenih ekoloških znanja u funkciji učinkovitije zaštite okoliša mala, ako je to znanje po kvaliteti nedostatno, zastarjelo i gubi korak sa svjetskim znanjima, ukupna sposobnost aktera za učinkovitu zaštitu i gospodarenje okolišem bit će mala. Interakcija između aktera — koja u zaštiti okoliša može već sama po sebi utjecati produktivno — manje je plodna ako su akteri u tom odnosu siromašni potrebnim suvremenim znanjima, pa nema uzajamnog idejnog i znalačkog pothranjivanja.

Suvremeni procesi koji ne pothranjuju održivost (*sustainability*), nego čine upravo suprotno, sve su složeniji i teže razumljivi »zdravom razumu«. Znanja kojima su dokučive suvremene okolinske i ekološke pojave u domeni su (vrhunski) razvijenih znanosti.

Kakvo je aktualno stanje fundamentalnih ekoloških znanja i primijenjenih znanja u funkciji učinkovitije zaštite okoliša u Republici Hrvatskoj? Kakvo je to stanje na području proizvodnja, nastajanja, a kakvo na području prenošenja, primanja, rasprostiranja? Znanstveni i visokoobrazovni korpus aktera u Hrvatskoj raspolaže solidnom kritičnom masom fundamentalnih i funkcionalnih znanja. Ona nisu u svemu vrhunska i na svjetskoj razini. Žarište problema glede pretpostavki učinkovitijeg djelovanja u gospodarenju okolišem nije, prema našoj ocjeni, u ovoj točki. Kritična točka jest adekvatna i rasprostranjena praksa upotrebe tih znanja. Pitanje glasi: koliko se u državnoj upravi, u poduzećima u industriji, prometu i sl, u mjesnim zajednicama, školama, u redovima »zelenih« nevladinih organizacija i sl. ova znanja koriste? Da li je organizirano učinkovito prenošenje i »prevođenje« tih znanja iz akademskih, spoznajnih i istraživačkih, riznica. Prema našim uvidima: previše rijetko, malo i slabo, u svakom slučaju nedostatno! Utjeha može biti da te boljetice ima i u drugim zemljama: glavni dokument UNCED—a 1992 — *Agenda 21* — konstatira da postoji komunikacijski jaz između znanstvenika, političara i javnosti na polju zaštite okoliša.⁸

Držimo da je posebno siromašna situacija glede znanja u redovima djelatnika državne uprave, posebno one na lokalnoj, općinskoj ili regionalnoj razini.⁹ Isti sud se odnosi na upravljačke elite (i ekonomske i tehničke) u hrvatskim tvornicama i poduzećima. Našim političkim i poduzetničkim elitama predstoji nužna modernizacija na polju ekologizacije proizvodnje i upravljanja državom i društvom te svojevrsno učenje i sticanje znanja »uz rad«.¹⁰ U protivnom im svima, iz različitih djelatnosti (industrije, poljoprivrede, turizma itd), u sljedećim godinama prijeti zastarijevanje ponude i imagea na europskom tržištu.

8 Vidi: *Agenda 21*, UNCED, 1992; posebno poglavlje 35. — »The science for sustainable development«.

O tome vidi posebno u: *Sustainable Development, Science and Policy, Conference Report*, NAVF, Oslo, 1990; posebno Glava V. »Interface of Science and Policy«, prilog Jim Mac Neilla »The Dialogue between Scientists and Policy Makers?« (str. 487-505).

9 Slika društvene organiziranosti lokalne uprave u Hrvatskoj u sferi zaštite okoliša pokazuje prilično učestalo odsustvo kompetencije i znanja, neorganiziranost, a mjestimice i potpunu nerazvijenost. Naime, u nekoliko općina ne samo da nema dovoljno adekvatnih znanja, nego nema niti jednog nositelja tih radnih uloga. Vidi priloge *Izvoještaja o kvaliteti okoliša u Hrvatskoj*, Ministarstvo za zaštitu okoliša Republike Hrvatske, Zagreb, 1991.

10 Prijedlog modela primijenjenog obrazovanja za okolinu koje bi na primjeru Zagreba obuhvatilo i upravljačke političke i poduzetničke elite vidi kod: Lay, V. i K. Kuftrin: Sociološki projektni zadatak za dionicu 11.3. — »Edukacija i kontakti s javnošću«, Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1992. Elaborat je rađen u okviru »Ekološkog projekta Zagreb — I Osnove« (izvodi konzorcij »Ekoneg« — »Elektroprojekt« — »Eko-INA«).

Stalni uvoz (sa)znanja iz inozemstva na ovom je polju djelatnosti neophodna pretpostavka povećanja učinkovitosti. To se posebno odnosi na tzv. primijenjena znanja, *know-how*. Relativno živahna edukacija naših kadrova i uvoz znanja kroz različite oblike odvija se prije svega u domeni pojedinih tehničkih i tehnoloških rješenja, a manje u domeni inovacije pravnih akata, financijsko-ekonomskih poteza u zaštiti okoliša, stratejskih ideja (npr. scenarija za održivi razvitak), modernizacije domaće, pomalo zastarjelih, ljudskih resursa (npr. osobosobljavanja ljudi da drukčije »okolinski« misle!) i sl.

Stanje ideja, imaginativnosti (inventivnosti, stvaralačkog mišljenja) aktera zaštite i gospodarenja okolišem uglavnom je skromno. Suvremene okolinske i ekološke ideje se ipak, mada sporo i sa zaostatkom, prenose u našu sredinu. Provincijalna sklonost veličanju razvijenog svijeta i ideja, produkata i izuma koji u njemu nastaju u tom je procesu od određene pomoći. Položaj domaćih izumitelja uopće, a na ekološkom području posebno, slab je i nezahvalan. Jedan koristan »proekloški« izum može dobiti svu »papirnatu« podršku ali teško može zaživjeti u praksi.¹¹

U redovima naših stručnjaka, znanstvenika, mladih naraštaja, običnih ljudi, locirani su određeni stvaralački potencijali. Nužno je da društvo, ili, određenije, donosioci odluka o ciljevima djelovanja i upotrebi sredstava za odabrana djelovanja, glede dobrih i korisnih »okolinskih« i ekoloških ideja budu otvoreni za inovacije i uvoz ideja iz razvijenijih sredina i da gaje poticajnu i ohrabrujuću društvenu atmosferu (međuljudske interakcije) za nastajanje, transfer i praktičnu primjenu novonastajućih ideja i (sa)znanja u funkciji učinkovitije zaštite okoliša.

Tko će i što će sve domaće upravljačke elite, donosioce odluka, prisiljavati da se brže moderniziraju i »ekologiziraju«, da brže »pozelene«,¹² da se zamašnije otvaraju inovacijama i svježim idejama? Podrobnije razmatranje elemenata za odgovor na ovo pitanje predmet je nekog drugog mogućeg priloga.

Promjena postojećeg načina shvaćanja odnosa između interesa »ekonomije« i »ekologije« kao društvena pretpostavka učinkovitosti

I u nas i u svijetu još je uvijek dominantno protuslovno i konfliktno poimanje odnosa između »ekonomije« i »ekologije«. U manje razvijenim društvima te u društvima gdje vlada siromaštvo i masovna socijalna ugroženost ovakvo je poimanje još intenzivnije i još rasprostranjenije.

Stereotip naslijeđen iz dosadašnjeg tijeka razvitka — da »razvitak i zaštita okoliša i prirodnih bogatstava mogu biti vođeni razdvojeno«¹³ — razvojno je neplodan i opasan po nacionalna prirodna dobra i zdrav okoliš danas i u budućnosti. Interesi zaštite okoliša, uobičajeno skraćeno ali i netočno rečeno: »ekologije«, i interesi ekonomije poimaju se kao protuslovni: zaštita okoliša interpretira se kao potrošnja, kao

11 Ovdje tek jedan primjer: Stanko Zmazek, zagrebački izumitelj, izumio je 1991. uređaj za omekšavanje tehnoloških voda. Testiranjem u laboratorijama HEP-a dokazano je da uređaj značajno smanjuje potrošnju vode i električne energije. Izum je dobio pozitivno mišljenje Centra za patente, u Ministarstvima okoliša i energetike RH, pozitivno mišljenje u USA, u Uredu za standarde i tehnologiju, ali ne može prodrijeti u naša poduzeća, do primjene.

12 O procesu ekologizacije, »pozelenjavanja« poduzeća i korporacija na razvijenom Zapadu vidi instrukтивne priloge u tematskom bloku »Corporate Greening« u časopisu »Tomorrow« (The Global Environmental Magazine), Vol. 1, No. 2, 1991 Tomorrow Media, Stockholm.

13 Ovaj sud kao u svijetu još pretežno vladajući i kao jednu od zapreka zaživljavanju održivog razvitka navodi se u: *Caring for the Earth — A Strategy for Sustainable Living*, October, 1991, Final Report, Gland (Switzerland): IUCN-UNEP-WWF.

investicija koja ne donosi dobit nego troši skromne ekonomske resurse. Spoznaja da »cijene moraju pokazati ekološku istinu«¹⁴ počinje se deklarativno prihvaćati ali se rijetko pretvara u praktično ponašanje. Mijena ovakvog poimanja interesa »ekologije« i ekonomije – na strategijskoj i na operativnim, produkcionim, razinama – k stavu da djelovanje u gospodarenju produkcijom i okolišem treba integrirati jest stožerna društvena pretpostavka veće učinkovitosti gospodarenja okolišem. Takav proces je nužnost. Ne može se, naime, uspješno gospodariti državom, društvom i ekonomijom ako se neuspješno gospodari okolišem. Prije ili kasnije, to će biti jasno i akterima upravljanja razvitkom svudje, pa i u našem podneblju. Uzgred, za učinkovitiju zaštitu okoliša postoji i politički razlog. Svaki se poredak legitimira uspješnom organizacijom opstanka življa u ime kojeg vlada. Uspješne organizacije opstanka, a odatle i legitimacije vlasti da i dalje vlada, neće biti bez uspješnog osiguranja zdrava okoliša i prirodnih dobara, danas i ovdje, ali i za budućnost.

Daljnje narastanje motivacije i socijalnih energija aktera – društvena pretpostavka učinkovitijeg gospodarenje okolišem

Spremnost i pripremljenost aktera zaštite i gospodarenja okolišem na one promjene koje bi donijele brzu i izrazito učinkovitiju zaštitu okoliša – to je već vidljivo iz pregleda stanja glede prethodno elaboriranih pretpostavki – vrlo je niska. Međutim, motivacije i socijalne energije da se takvim promjenama pristupi posljednjih godina narastaju. To se posebno odnosi na neke od aktera. »Okolinske« vrednote nastaju i šire se, znanje se također postupno povećava, a stanje kvalitete okoliša stagnira ili se pogoršava: na takvom »humusu« hrane se i motivacije i socijalne energije koje su unutrašnja psiho-socijalna pokretačka snaga djelovanja k učinkovitijem i kvalitetnijem gospodarenju okolišem. Akteri zaštite okoliša nominalno, na papiru, uvijek postoje. Međutim akteri koji su sazreli za djelovanje, koji su ispunjeni motivacijom i sviješću o tome što žele – njih radije imenujemo »socijalnom energijom«, nekim i nečim što se hoće u nečemu ostvariti i »utrošiti«.

Motivacija i socijalna energija za spomenutu mijenu u različitim aktera zaštite okoliša u nas nisu istog intenziteta. Pred akterima među kojima je stupanj svijesti, vrednota, znanja i ideja relativno najviši, koji su po logici tipa rada relativno najmanje u procijepu interesa *ekologija – ekonomija*, koji *in vivo* generiraju vrijednosti, svijest i znanja, a koji istovremeno imaju relativno najviše motivacije i energije, stoji zadaća da vrše stalni pritisak na sve one druge aktere koji iz različitih razloga ne obiluju motivacijom i energijom. Na taj će se način motivacije i energije u ukupnosti povećavati i prerastati u praktično, učinkovito djelovanje.

* * *

Mijenjanje svijesti, vrednota, znanja, ideja, shvaćanja te motivacija i energija – tih unutrašnjih strukturalnih odrednica i izvorišta svakog ljudskog djelovanja – temeljna je pretpostavka učinkovitije zaštite i gospodarenja okolišem u Hrvatskoj. Ostane li s »ljudskim resursima« sve ovako kako je danas, budu li odlučujući akteri djelovali onako kako su radili dosada i kako rade danas, rezultat će biti daljnja stagnacija i pogoršanje kvalitete okoliša u Hrvatskoj. Novi zakoni i odluke, nove tehnologije i slično, mogu pomoći. No, uzalud su i novi propisi vožnje i nova kola ako je vozač slab.

¹⁴ Vidi opširnije o tome u tekstu E. U. von Weizsackera pod istoimenim naslovom u: *Socijalna ekologija*, 1(2)233-241.

Neke karakteristike postojećeg načina djelovanja u zaštiti i gospodarenju okolišem koje ne doprinose učinkovitosti

Način djelovanja na ovom području jest – uz kvalitativni profil aktera, profil ljudskih resursa – druga temeljna društvena pretpostavka takve zaštite okoliša i takvog upravljanja razvitkom u održivom smjeru koji vode većoj učinkovitosti. Bitna je ne samo kakvoća onog tko na tom polju djeluje nego i kako se pojedinačni učinak interakcijski, organizacijski i sl. »umrežava«. Bitan je način djelovanja, kako na razini društva tako i na razini države.

Distinkcija *društvo – država* i ovdje je važna. Društvo je reprezentant »svijeta života«, ono zagovara i štiti temeljne ciljeve života i življa. Država je reprezentant poretka – i pored toga što joj je zadaća organizacija opstanka i razvitka, ona uvijek ima i ulogu reprezentanta poretka, nečeg i nekog tko želi reproducirati, pa i uvećavati, svoju vlast. Dakako, ciljevi i htijenja »života i življa« i »državne organizacije opstanka i reproduciranja vlasti« nisu uvijek u suglasju glede odabira strategije ukupnog razvitka, zaštite okoliša, gospodarenja okolišem i u razvojnim izborima glede održivosti; odnos ovih interesa po logici stvari zna biti i napet, pa i konfliktan. Kad ovdje koristimo to razlikovanje na »društvo« i »državu«, to činimo prije svega zato što je riječ o dva – po ulogama, karakteristikama, mogućnostima i dometima različita – globalna socijetalna kruga djelovanja na ovom polju.

Iz društva se njedre ustanove kritičke misli i spoznaje (znanost, kultura, obrazovanje), prikupljanja i prenošenja kredibilnih ekoloških i inih informacija i podataka (informatika i masovni mediji) te organizacije čije vrednote, stavovi i akcije u očima javnosti i građana uvijek imaju kredibilnost, važnu za promociju i zaživljavanje ciljeva ekologije, zaštite okoliša te održivog razvoja. Uloga državne uprave jest upravljanje opstankom, (re)produkcijom i razvojem zemlje, a uloga poduzeća proizvodnja. Tretman okoliša i nacionalnih prirodnih dobara u okviru ovih globalnih poslova je takav da oni praktično ni izdaleka nisu u prvom planu, da se ekološka cijena produkcije još ne uračunava ni konceptualno (politički, polit-ekonomski) ni u stvarnosti, itd.

Ako je način djelovanja u okvirima ustanova države i društva presudan po kvalitetu okoliša, stanje i sudbinu prirodnih dobara, zdravlja ljudi, živog svijeta (fauna i flora) i lokalne i globalne biosfere, što je to u postojećem načinu djelovanja što ne doprinosi učinkovitosti? Ako su pojedinačni akteri kvalitetni, ako su njihove vrijednosti i znanja na visini, motivacija i energija prisutni, te ako je kolektivni, kumulativni učinak na socijetalnoj razini daleko od učinkovitosti koja bi se očekivala na temelju kvalitete pojedinačnih aktera – u čemu je problem? Slom učinkovitosti često se zbiva upravo na području načina društvenog djelovanja. Gdje je tajna?

Artikulacija pravne, zakonske i ekonomske – »vanjske« i »unutrašnje« – aksiološko-spoznajne prisile u smjeru učinkovitije (zbiljske, a ne tek papirnate!) zaštite okoliša u rukama je upravljačkih političkih i poslovnih elita te nekih aktera iz sfere »društva«, uključujući građane, potrošače.

U današnjim uvjetima u Republici Hrvatskoj, ocjenjujemo, akteri zaštite/onečišćenja okoliša – državna uprava i poduzeća, posebno ona u industriji, djeluju na način za koji bi se hipotetički moglo ustvrditi da je prije svega »količinski nedovoljan« (tome se ne posvećuje dovoljno vremena i energije!) a zatim da je više sektorski i činovnički (papirnati), a manje integralan i akciono-djelatan. U kojoj je mjeri tome doista tako, moglo bi se utvrditi tek empirijsko istraživanje stavova i učinaka ovih aktera. Ovdje ostaje da izložimo tek nekoliko načelnih argumenata za prethodnu tvrdnju.

Suvremeni znanstvenici i stručnjaci, a s njima se sve više slažu i moderni političari,

ustvrđuju da je za promjenu postojećih načina djelovanja na polju gospodarenja okolišem i za zaživljavanje održivog razvitka potrebno »sustavno integrirati, fuzionirati ekologiju i ekonomiju«,¹⁵ da je neophodno integrirati upravljanje okolinom i razvitkom i to u politici, pravu (zakonima), ekonomiji, u radu ustanova, u informatici i u monitoringu. Valja stvarati društveni sustav koji će u gospodarskom razvitku davati prednost planovima zaštite okoliša i koji će konačno održavanje prirodnih dobara staviti u žarište djelatno, a ne tek deklarativno.¹⁶

Pritom se posebno ističe da pri donošenju razvojnih odluka valja prihvatiti i razvijati međusektorski i anticipativni pristup. Sektorski način mišljenja i donošenja odluka je loš jer su mnoge sektorske odluke utemeljene na izračunima interesa i profita za jedan sektor, a previđaju utjecaj na druge interese i sektore, odnosno na interes društva i države u cjelini. Na primjer, u mnogim zemljama razvijenog Zapada štete i izdaci na polju zdravlja i zdravstva su golemi i jednim dijelom uzrokovani onečišćenjem okoline, nezdravim načinom života i sl. Bilo bi bolje, a nerijetko i dugoročno jeftinije, investirati u zaštitu okoliša i održive praktične razvojne solucije — ali tko da spoji razdijeljene sektore mišljenja i djelovanja?! Takav se sintezni tip uma krije u znanostima, ali provedba ostaje na nekoj mudroj političkoj eliti, orijentiranoj ne samo na danas i ovdje nego na *long-term* planiranje.

Vladajući način donošenja odluka na području gospodarenja okolišem, ali i društvom u cjelini, najčešće ne karakterizira anticipacija, predviđanje posljedica koje će uslijediti po A, B, C ako sada odlučimo »x«, a što će se dogoditi ako odlučimo »y«. To je, dakako, loše. Zašto? U okviru takvog tipa mišljenja i djelovanja mnoge odluke su usmjerene na kratak rok, a ignoriraju posljedice na duži rok ili su o njima neobaviještene. Pritisak na relativno lošija (čitaj: jeftinija) rješenja i izbore rezultat je materijalne oskudice. Politika i praksa odnošenja spram okoliša zahtijeva dugoročnu viziju, složena znanja i dugoročno orijentiran, u povezanim fazama koncipiran, praktični plan djelovanja. S »na kratko« nasadenom pameću za učinkovitost u gospodarenju okolišem malo što se može uraditi.

Nedvojbeno je da bi se dominantno sektorski i neanticipativni (kratkoročni) pristup i praksa u (ne)gospodarenju okolišem morao izmijeniti. To se posebno odnosi na državnu upravu i područje produkcije. Tko će takvu promjenu — a to je ključno — uspješno inicirati i tko će je potom razvijati? To zasigurno mogu samo pojedinci, male grupe — inovativne jezgre — koji u početku idu »protiv struje« i koji moraju ulagati velike energije da bi svladali otpore i inercije postojećeg, po pojedince možda korisnog a li po kvalitetu okoliša u krajnjoj liniji štetnog, rasporeda snaga i postojećih interesa.

Donošenje svih odluka koje se tiču kvalitete okoliša i koje na nju utječu trebalo bi biti organizacijski i djelatno »umreženo« tako da se: a) stalno međusobno praktično povezuju sve odluke o svim eko-medijima i prirodnim dobrima;¹⁷ b) povezuju sve razvojne, gospodarske, tehnološke, ekonomske, investicijske i slične odluke s kriterijima, ciljevima i odlukama vezanim za okoliš. To je lakše reći nego provoditi u praksi. Bitno je da »ekološka varijabla« počne sustavno sudjelovati, ne tek kao sporadično »intervenirajuća« nego kao »kontekstualna« varijabla pri svim razvojnim odlukama. Budući da odluke donose konkretne grupe i pojedinci koji imaju određenu političku

15 Takav stav iskazan je u knjizi *Nаша zajednička budućnost* (Brundtland Report), World Commission on Environment and development, Oxford–New York; Oxford University Press, 1987. Posebno vidi poglavlje »Strateški imperativi«.

16 Detaljnije o tome vidi: Lay, 1992.

17 Npr. odluke i djelatnosti na polju zaštite zagrebačkih podzemnih zaliha pitke vode nužno moraju biti usko vezane za odluke i postupke u zbrinjavanju komunalnog otpada grada.

(utjecajnu) i poslovodnu (novčanu) moć, presudno je da se inovacija u pristupu dešava u vrednotama, znanju, idejama, motivima i interesima tih pojedinaca i grupa. Uvijek, dakako, postoje objektivne ograničavajuće okolnosti koje ne dozvoljavaju da se nešto »prokološko« uradi u većim razmjerima i brže.

Pored navedenog nedostatka u načinu djelovanja na ovom području riječ je o još jednom, vrlo bitnom. Hipoteza glasi: količina »papirnatog« i verbalnog djelovanja u zaštiti okoliša i održivom upravljanju okolišem znatno je veća od djelovanja, učinaka u zbilji.

Problem je u tome što se cjelokupna aktivnost u zaštiti okoliša – zbog implicirane »tvrdoće« problema, zbog unutrašnjeg strukturalnog sudara ekoloških vrednota i zahtjeva s jedne strane i ekonomskih interesa s druge – često svodi na govorenje, pisanje, ponovno govorenje, ponovno pisanje, odnosno na »papirnatu« a ne zbiljsko djelovanje. Nerijetko, riječ i pisanje u djelatnosti zaštite okoliša zamjenjuju djelo.¹⁸ Doživljavajući se kao djelo, riječ i pisanje se učinkovito ponavljaju. Neučinkovita ostaje jedino zaštita i gospodarenje okolišem u zbilji.

Žarište problema je u navadi »ostajanja« na verbalnom, u »neprelaženju« na djelovanje u zbilji. Orijehtacija na djelovanje; buđenje ljudskih resursa i potencijala koje se kriju u sretnom amalgamu imaginacije, znanja i vrednota; pomisao da bi se »doista nešto moglo uraditi«; hrabrost; presudno oslobađanje od »antidemokratskog«, u komunističkom kontekstu socijalizacijom nastalog i »betoniranog« stereotipa da »nešto mogu uraditi samo oni gore«; oslobađanje motiva i energije za djelovanje u okvirima društva pa ako treba i mimo »okoštale, sektorske i papirnatu« države – neke su od specifičnih i vrlo dragocjenih društvenih pretpostavki učinkovitije zaštite okoliša i prirodnih dobara.

ZAKLJUČAK: K TAKVIM DRUŠTVENIM PROMJENAMA AKTERA I NAČINA DJELOVANJA KAKVE VODE UČINKOVITIJE GOSPODARENJU OKOLIŠEM

Veća učinkovitost u zaštiti i gospodarenju okolišem no što je to bilo u proteklim desteljećima i godinama – kada je kroz brzu industrijalizaciju i urbanizaciju razvijan materijalni standard i kada su nemudro trošena (pa i pljačkana) prirodna dobra, pogotovo u nekim regijama Hrvatske, i kada se na zaštitu davalo malo ili ništa – ima niz različitih pretpostavki i odrednica. Ovdje smo razmotrili tek neke.

Moglo bi se zaključno reći da učinkovitost zaštite i gospodarenja okolišem ovisi o nizu međusobno isprepletenih višeslojnih društvenih promjena. Ove promjene se tiču promjena vrednota, svijesti, znanja, ideja, poimanja postojećih kratkoročnih interesa i percepcije problema *razvitak-okoliš uopće*, te motivacija i socijalnih energija. U prilogu smo naznačili poželjne smjerove ovih promjena. Važno je istaknuti da se ti slojevi (socio-psihološki, aksiološki, kognitivni, perceptivni, imaginativni, interesni, organizacijski itd.) međusobno isprepliću i pothranjuju. U tekstu smo naznačili »olakašavajući« i »ohrabrujući« utjecaj aksiološke, vrijednosne potke na praktično djelovanje u zaštiti okoliša. Analiza odnosa i specifičnosti između pojedinih društvenih pret-

¹⁸ Tako se, npr., donose brojni zakoni a da se oni uglavnom ne provode; donose se deklaracije i rezolucije koje ne doživljavaju svoju operacionalizaciju nego služe za političku reprezentaciju različite vrste; održavaju se mnogi simpoziji i savjetovanja čija idejna dostignuća rijetko ili s velikim zakašnjenjem doživljavaju svoju primjenu; daju se mišljenja i preporuke za postupke i uređaje koji ne doživljavaju svoje zaživljavanje u zbilji zaštite okoliša i sl.

postavki koje smo razmotrili bila bi korisna ali prelazi okvire ovog priloga.

Temeljna pretpostavka veće učinkovitosti zaštite i gospodarenja okolišem u Republici Hrvatskoj u devedesetim godinama jest, najsažetije rečeno, da se ljudski resursi na ovom području optimaliziraju, da se njihov razvoj društveno podupire i ohrabruje a da postojeća »količina« i kvalitet vrednota, znanja, svijesti, ideja i slično bude na putu daljnjeg i ubrzanijeg razvića i cvata a ne siromašenja i zamiranja.

LITERATURA

- Bock, A. (1971). *The Ecology Action Guide*. Los Angeles: Nash Publishing.
- Capra, F., Spretnak, C., (1984). *Green Politics*. London-Glasgow: Paladin G. Books.
- CARING FOR THE EARTH – A Strategy for Sustainable Living** (1991). IUCN-WWF-UNEP, Gland, Switzerland.
- Cifrić, I. (1990). *Ekološka adaptacija i socijalna pubuna*. Zagreb: Radničke novine.
- Lay, V. (1992). Održivi razvitak i društvene promjene. *Socijalna ekologija* 1(1):1-18.
- Weizsacker, E. U. von (1992). Cijene moraju pokazati ekološku istinu. *Socijalna ekologija*. 1(2):233-241.

PUTTING PEOPLE FIRST: SOCIAL ASSUMPTIONS ON INCREASE OF EFFICIENCY IN PROTECTION AND MANAGEMENT OF ENVIRONMENT IN CROATIA

Vladimir Lay

Institute of Social Research, Zagreb

Summary

The increase of the efficiency of protecting and management of the environment is depending on the society, contextual definitions, on personal characteristics of the actors of these activities and on the manner the occurrences react. In the article the attention has been directed to the characteristics of the actors of the protection and management of the environment. We are emphasizing them and there fore the subtitle of the article "People to Be Given the Leading Position".

The data are showing that the quality of environment in Croatia is mainly stagnating or moving backward. Positive movements towards the environment of better quality, towards long-term and wiser "sustainable" relation with bio-species and bio-sphere are quite rare. The critical point of further development of the environmental protection and management is located mainly in the area of changes and improvement of actors and the forms of their activities. The attached part of the text is reflecting, using qualitative methods (e.g. studying and participating), on the status of main components of actors' human capabilities in protection and management of environment in Croatia. There has been no systematic and exact empirical research being made on the subject as yet.

The spectrum of human characteristics and capabilities are discussed as "humanware". It is a neologism, developed after the terms as "software" and "hardware", and it means: knowledge, values, consciousness, interests, motivation, social energy and forms of activities. It will be difficult to attain to more efficient management of the environment in Croatia without gradual but constant re-living and fulfillment of social assumptions.

Key words: actors of protection and management of environment, efficiency of the environmental protection, environmental protection, managing the environment

DIE MENSCHEN AN DIE ERSTE STELLE SETZEN: GESELLSCHAFTLICHE VORAUSSETZUNGEN EINER WIRKSAMKEITSERHÖHUNG IN UMWELTSCHUTZ UND UMWELTVERWALTUNG IN KROATIEN

Vladimir Lay

Institut für gesellschaftliche Forschungen der Universität

Zusammenfassung

Die Erhöhung der Wirksamkeit des Umweltschutzes und der Umweltverwaltung hängt von den gesellschaftlichen und Umgebungsrichtlinien ab und von persönlichen Eigenschaften der Teilnehmer an diesen Tätigkeiten, sowie von der Art ihrer Wirkung. Die Aufmerksamkeit wird der Betrachtung der Schutzfaktoren selbst und der Umweltverwaltung gewidmet. Sie werden an die erste Stelle gesetzt, daher auch der Untertitel des Artikels "Die Menschen an die erste Stelle setzen".

Die Angaben zeigen, dass die Umweltqualität in Kroatien hauptsächlich stagniert oder zurückgeht. Die positiven Trends der Bewegung zu einer Qualitäts Umwelt und einem langfristigen und klugeren "erhaltbaren" Verhältnis zu den Bioarten und der Biosphäre sind gering. Der kritische Punkt der weiteren Entwicklung des Umweltschutzes und der Umweltverwaltung befindet sich in bedeutendem Masse auch auf dem Gebiet der Veränderung und Vervollkommnung der Teilnehmereigenschaften und der Art ihrer Handlung. In dem Text wird aufgrund der Methoden qualitativer Natur (z.B. Betrachtung mit Teilnahme) die Lage in bezug auf die Hauptkomponenten der menschlichen Fähigkeiten der Teilnehmer am Umweltschutz und an der Umweltverwaltung in Kroatien dargelegt. Zur Zeit verfügen wir über keine systematischen und exakten empirischen Untersuchungen zu diesem Thema.

Das Spektrum der menschlichen Eigenschaften wird mit dem Ausdruck "humanware" bezeichnet. Das ist eine Wortneubildung, die sich aus den Ausdrücken "software" und "hardware" entwickelte, und enthält: Wissen, Werte, Bewusstsein, Interessen, Motivation, soziale Energie und Wirkungsweise. Eine wirksame Umweltverwaltung wird in Kroatien ohne eine allmähliche aber ständige Eingewöhnung und die Erfüllung der festgesetzten gesellschaftlichen Voraussetzungen schwer erzielt werden.

Grundausrücke: Subjekte im Umweltschutz und Umweltverwaltung, Umweltschutz, Umweltverwaltung, Wirksamkeit im Umweltschutz